

УДК 14

СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПАРАДИГМИ БУТТЯ ЛЮДИНИ

Прищак Микола Дем'янович

к.пед.н., доцент, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

m_pryschak@ukr.net

Анотація: Досліджено сутність та наслідки класичної парадигми буття людини, яка базувалася на принципах філософії свідомості (свідомості «Я»). Визначено причини, логіку та чинники становлення комунікативної парадигми буття людини, яка базується на принципах філософії комунікативної свідомості (свідомості «Я – Інший»). Доведено, що становлення комунікативної парадигми буття людини створює передумови для визначення комунікативності онтологічною, телеологічною, аксіологічною основою сутності та розвитку буття людини (особистості), методологічною основою розробки теорії особистості та цілісної моделі суб'єктності особистості.

Ключові слова: буття людини, свідомість (свідомість «Я»), комунікативна свідомість (свідомість «Я – Інший»), філософія свідомості, комунікативна філософія (етика), комунікативність, взаємодія, комунікативний концепт, комунікативна парадигма, особистість, суб'єктність особистості.

В сучасній психолого-педагогічній науці, зокрема українській, відбувається активний процес дослідження особистості як цілісної сутності та розробки цілісної моделі суб'єктності особистості (О. Бондаренко, І. Гуляс, З. Карпенко, С. Кузікова, Н. Надюк, І. Нікітіна, В. Татенко, І. Тітов, С. Шехавцова). Суб'єктний підхід стає методологічною основою розробки теорії особистості [1; 2; 3]. Але, при наявності певного прогресу, цей процес, на нашу думку, без зміни парадигми буття людини

та методологічних основ дослідження сутності та розвитку особистості, не буде успішним [4].

Метою роботи є дослідження процесу трансформації парадигми буття людини, від філософії свідомості (свідомості «Я») до філософії комунікативної свідомості (свідомості «Я – Інший») та становлення комунікативної парадигми буття людини як методологічної основи теорії особистості та розробки цілісної моделі суб'єктності особистості.

Проблеми, з якими зіткнулось людство в ХХ ст. своїми коріннями сягають філософсько-світоглядних концептів, які в своїй основі сформувались в епоху Стародавньої Греції та епоху Нового часу. Розвиток Західної культури та цивілізації базувався на софістському принципі «Людина є мірою всіх речей» та принципах «філософії свідомості» (свідомості «Я») з її декартівським «Я мислю, отже існую».

Проекція в практику суспільного буття цих принципів відіграла значну роль в розвитку Західної культури та цивілізації. Дані принципи, які також можна визначити як світоглядні, ціннісні установки, актуалізували на рівні особистості та соціуму відповідні сутності: свобода, творчість, цінність людини. Це в свою чергу: 1) визначило стратегію розвитку західного світу (демократія, свобода, справедливість, права людини); 2) стимулювало комунікативну, освітню, наукову, торговельну, промислову та ін. активність людини та суспільства в цілому; 3) визначило та активізувало діяльність людини в сфері культури. Можемо з впевненістю сказати, що сучасні досягнення Західної культури та цивілізації, досягнення в сфері освіти, науки, економіки, правових та соціальних стандартів життя людини тощо, є результатом «вибору» стародавніми греками, як смислового, принципу «Людина є мірою всіх речей», та «вибору» європейцями в епоху раннього модерну, як смислового, принципу «Я мислю, отже існую», які започаткували процес розвитку філософії свідомості «Я» та становлення людини зі свідомістю «Я».

Філософія свідомості «Я» (Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель та ін.), визначає свідомість «Я» (розум) людини «центром» та «мірилом» буття людини. «Я»

Декарта протиставлено всім іншим суб'єктам, всьому світу і Богові, від яких воно жорстко відмежоване [5, с. 6].

Свідомість «Я» монологічна, авторитарна, імперативна, вона претендує на абсолютну істину, вона також як «воля до влади» претендує на владу (над природою, суспільством, іншою людиною, над самою людиною). Свідомість «Я», на нашу думку, є «некомунікативною свідомістю», а «комунікаційною свідомістю», свідомістю людини «монологічної».

Тому, при всіх позитивних результатах, актуалізація софістського принципу «Людина є мірою всіх речей» та принципів «філософії свідомості» (свідомості «Я») з її декартівським «Я мислю, отже існую», призвели до завищення оцінки людиною свого «Я», своїх можливостей, своєї ролі в системах «людина – природа», «людина – суспільство»; до самовпевненості, егоїзму «Я-свідомості»; до «обожествління» людиною своєї сутності та її ролі в різних сферах життя людини на Землі; завищенні ролі раціональної складової людського буття (розум, наука, техніка тощо) та заниженні ролі, або ігноруванні ірраціональної складової (віра, почуття, інтуїція, несвідома сфера тощо).

Філософія свідомості, яка приділяла значну увагу людині як «суб'єкту свого буття» сама же і зруйнувала цей суб'єкт. Причиною цього стали не зовсім коректні принципи, які були покладені в основу філософії свідомості, зокрема: абсолютизація свідомості «Я», ігнорування «Іншого», монологізм, раціоналізм, авторитаризм, імперативність суб'єкта, що, як не парадоксально звучить, логічно вело до перетворення «людини-суб'єкта» в «людину-об'єкт».

Як результат – намагання «раціоналізувати», «технологізувати» та «технократизувати» світ духовності, культури людини та суспільства в цілому. Абсолютизація «раціо» та «техніки» як складових людського та суспільного буття знецінює, «опустошує» світ моральності та духовності людини і суспільства. Наслідком цього стало загострення моральних та екологічних проблем людства в ХХ ст.

Філософія свідомості також стала передумовою розробки діяльнісної парадигми буття людини (К. Маркс), яка примітивізувала погляд на природу

людини, зокрема намаганням «знецінити» роль її духовно-сислової сфери. Діяльна парадигма залишається онтологічною та методологічною основою сучасних теорій (зокрема російських та українських) особистості та її суб'єктності.

Але потрібно зазначити, що тривалий час (починаючи з кінця XIX ст.) в науці про людину відбувається зміна парадигми буття людини. Особливо цей процес активізувався у другій половині XX ст. та став початком етапу методологічного повороту від класичної парадигми «філософії свідомості» до парадигми «філософії комунікативної свідомості» (комунікативної парадигми) [6; 7; 8].

Внутрішня логіка розвитку філософії комунікації базується на подоланні класичної парадигми «філософії свідомості» (свідомості «Я») та розкритті комунікативних засад сутності й розвитку особистості – трансформації філософії комунікації в філософію комунікативності (філософію діалогу).

Перший етап цього розкриття відбувався в системі «Я – Ти» (Л. Фейєрбах, М. Бубер), в якій комунікація здебільшого проявляється в психологічно-особистісному вимірі. Другий – в системі «Я – Інший» (К. Ясперс, М. Бахтін, Е. Левінас), в якому комунікація виходить, в тому числі, на особистісно-соціальний рівень, залишаючи при цьому в центрі особистість – «Я», для якої (і від імені якої) ведеться і відбувається комунікативна взаємодія. Третій етап (з кінця XX ст.) – етап методологічного повороту від класичної парадигми філософії свідомості (свідомості «Я») до парадигми філософії комунікативної свідомості «свідомості «Я – Інший», від монологічності європейського типу комунікації до діалогічної комунікації – до комунікативності. Цей етап репрезентований в ідеях комунікативної філософії (етики) (К.-О. Апель, Ю. Габермас, В. Гьосле, Д. Бьолер та ін.) [6; 7; 8].

Частково на зміну парадигми буття людини відреагувала педагогічна наука. Частково, тому що педагоги, в основному, розуміють комунікацію (взаємодію) не як онтологічну сутність, а як педагогічний інструментарій [9]. Можливо причина в тому, що педагоги крокують слідом за психологами. А для психологів комунікативність ще не стала онтологічною основою психологічного та

особистісного буття людини, методологічною основою дослідження психології особистості.

Трансформація комунікативних засад буття людини позначається тим, що ставиться під сумнів «центризм» «Я». На думку В. Малахова, «дедалі інтенсивніше починає засвоювати інші позиції, відмінні від позиції індивідуального людського Я, інші мови, далекі від мови самозасвідчення суб'єктивності. Відповідно до цього відбувається поступове просування до проблематики дискурсу, консенсусу, комунікації, мікронаративів, соціальних інституцій, – того, що можна вивчати «як воно є саме по собі», незалежно від саморозкриття людської суб'єктивності та її ставлення до буття» [7, с. 369 – 370].

Раціоналістичний, тоталітарно-імперативний світогляд, орієнтував людину на постійне перетворення світу в своїх інтересах за законами розуму. Ірраціоналістичні тенденції ситуації Постмодерну відкидають абсолютизацію раціональності, нормативності, визначеності епохи Модерну та абсолютизують плюралістичні підходи в поглядах на світ та способах їх вирішення [10; 11]. Сьогодні значення набуває інший світоглядний підхід: людина повинна визначити «своє місце» в системі універсального світопорядку (природа, суспільство), впорядкувати своє індивідуальне буття за законами універсального світопорядку. Основою вирішення проблем повинні стати взаємодія (Я – Інший), діалог плюральностей та відповідний комунікативний консенсус.

На думку видатного мислителя ХХ ст. К. Ясперса, найважливіші ідеї нової парадигми полягають в наступному: 1) вимоги «обов'язкового для всіх порядку» повинні бути зведені до того мінімуму, який може бути вільно прийнятий представниками усіх різноманітних видів світогляду; 2) суперечності, які виникають між представниками різних видів світогляду, повинні вирішуватись завдяки їх доброзичливій комунікативно-діалоговій взаємодії; 3) головна мета цієї взаємодії полягає в пошуках кращого вирішення проблеми поєднання обов'язкового для усіх порядку з його проявами в різних формах світогляду [12, с. 38].

Як зазначає представник одного із найвпливовіших напрямків сучасної західної філософії – комунікативної філософії, Ю. Габермас, «замість

накидати всім максимуму, яку я хочу зробити універсальним законом, я повинен запропонувати їм цю максимуму, щоб вони перевірили в процесі дискусії обґрунтованість її претензій на універсальність» [13, с. 556].

Діяльнісна парадигма сутності буття людини (як би ми її не видозмінювали та осучаснювали) в своїй глибинній основі базується на філософії свідомості (свідомості «Я»). Комунікативна паридигма сутності буття людини базується на філософії комунікативної свідомості (свідомості «Я – Інший»). Свідомість «Я» актуалізується в системі «Я дію», а свідомість «Я – Інший» актуалізується у системі «Я взаємодію». Це означає, що діяльнісний аспект буття людини не втрачається, поняття «діяльність» стає складовою поняття «взаємодія», яке в свою чергу є процесуально-діяльнісною характеристикою поняття «комунікативність».

Ключовим напрямом сучасного процесу переоцінки цінностей, пошуку нових смислів людського буття є ствердження людини як суб'єкта взаємодії (комунікативності) «Я – Інший» у світі. З іншого боку цей процес є результатом посилення ролі у процесі ствердження суб'єктності особистості духовно-сміслової компоненти сутності особистості.

Важливим аргументом на користь концепта комунікативності може бути те, що аналіз філософської, психологічної та педагогічної рефлексій особистості засвідчує активне використання «комунікативних категорій» в різних їх змістовних та функціональних варіантах: «комунікативність», «комунікація», «взаємодія», «спілкування», «діалог», «співробітництво», «співпраця», «суб'єкт-суб'єктний підхід», «віра», «любов», дружба, «особистісна орієнтованість», «толерантність», «співпереживання», «повага», «довіра», «взаєморозуміння», «відповідальність», «творчість» тощо. Всі наявні суб'єктні підходи до розвитку особистості акцентують увагу на ролі комунікації як важливого компоненту конструкту особистості, надаючи їй не тільки традиційного статусу інструментальних, педагогічних чинників розвитку особистості, а й статусу онтологічності – статусу комунікативності.

Переоцінка цінностей, пошук нових смислів людського буття відбувається

за такими трьома взаємопов'язаними напрямками:

- становлення комунікативної парадигми буття людини: заміна філософії свідомості («свідомості Я»), результатом якої є монолог та авторитаризм, на філософію комунікативності (свідомості «Я – Інший»), результатом якої є діалог, демократія, толерантність, повага;

- реабілітація цінностей, етики та духовності загалом;

- ствердження людини як суб'єкта взаємодії (комунікативності) «Я – Інший» у світі.

Особливо значну роль в трансформації буття людини відіграє комунікативна філософія (етика) (К.-О. Апелль, Ю. Габермас, В. Гьосле, Д. Бьолер та ін.) [6; 7; 8]:

- комунікативна філософія (етика) як теорія комунікативної парадигми буття людини, змінює онтологічні та аксіологічні засади буття людини: від орієнтації на «Я» (свідомість, людина «центр та міра буття», авторитаризм, монолог та ін.) до орієнтації на «Я – Інший» (комунікативна свідомість, цінність Іншого, демократія, діалог, взаємодія, толерантність, любов та ін.);

- комунікативна філософія (етика) обґрунтовує та легітимізує цінності, погляди, моральні принципи, вчинки, дії за допомогою діалогу (дискурсу), консенсусу та визначає форми їх реалізації (взаємодія, співробітництво, повага, любов, толерантність, відповідальність тощо);

- ключовим принципом комунікативної етики є «принцип відповідальності», відповідальності за Іншого, як суб'єкта комунікативної системи «Я – Інший» (відповідальності як контексті «виживання людства», «розвитку культури, моралі», так і відповідальності в міжособистісних стосунках, відповідальності за ближнього).

Важливими факторами які можуть допомагати у вирішенні як проблем людства і цілому, так проблем життя конкретної людини є:

- визначення комунікативності як методологічного, онтологічного, аксіологічного принципу сутності людського буття, розробка на цій основі практичних комунікативних механізмів аналізу, прийняття та реалізації рішень щодо вирішення тих чи інших проблем людини та людства в цілому;

– актуалізація на теоретичному, світоглядному та практичному рівнях принципу відповідальності.

На основі аналізу ролі комунікативності в бутті людини ми можемо зробити узагальнення: життя людини це комунікативність (взаємодія); кінцевою метою всього є комунікативність (взаємодія); все в світі зводиться до комунікативності (взаємодії) та визначити формулу комунікативності (взаємодії) людини у світі – «Я – Інший». Тому комунікативність (взаємодія), у своїх різних формах та рівнях, є сутністю буття людини, є самим буттям.

На основі дослідженнями можемо дати визначення комунікативності: комунікативність (від лат. *communico* – робити спільним: ділитися, наділяти, обмінюватися, радитися, повідомляти, спілкуватися, приєднувати, зв'язувати, з'єднувати, брати участь) – процес та стан взаємодії людини з внутрішнім та зовнішнім світом на основі якої «Я» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну Самість, визначаючи себе в «Іншому» та через «Іншого». «Іншим» може бути «Я», «Ти», «Воно», «Ми». Інші об'єктивуються в людях, природі, суспільстві, культурі, космосі, божестві, тексті, комп'ютері та ін. «Я – Інший» є системою (формулою) комунікативності.

Трансформація поглядів на сутність буття людини (від «філософії свідомості» до «філософії комунікативної свідомості») створює передумови для визначення комунікативності (взаємодії) онтологічною, телеологічною, аксіологічною основою сутності та розвитку буття людини, зокрема її суб'єктності та методологічною основою наукових (філософських, психологічних, педагогічних тощо) його досліджень, зокрема в сфері освіти.

В своєму дослідженні ми доводимо, що в основі трансформації буття людини лежить концепт комунікативності та його актуалізація в ідеях комунікативної парадигми буття людини (особистості).

Список літератури

1. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-

постмодерністський проект // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 157 – 175.

2. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404 с.

3. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 316 – 357.

4. Прищак М. Д. Концепт комунікативності як методологічна основа дослідження суб'єктності особистості // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 63. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2020. – С. 202 – 209.

5. Озадовська Л. В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні: монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2007. – 164 с.

6. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.

7. Малахов В. А. Етика спілкування: навч. посібник. – К.: Либідь, 2006. – 400 с.

8. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.

9. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник. – Київ : Академія, 2006. – 255 с.

10. Соболь О. М. Постмодерн і майбутнє філософії. – К.: Наукова думка, 1997. – 187 с.

11. Лук'янець В. С., Соболь О. М. Філософський постмодерн. – К.: Наукова думка, 1998. – 417 с.

12. Андрущенко В. П., Лутай В. С. Про концептуальні засади філософії освіти України // Практична філософія. – 2004. – № 2(12). – С. 35 – 43.

13. Рюс, Жаклін. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / пер. з франц. В. Шовкун. – К.: Основи, 1998. – 669 с.